

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ЗОТОВ Валерій Миколайович

УДК 101.8

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКІ АСПЕКТИ
ФЕНОМЕНУ ЛЮБОВІ

Спеціальність 09.00.11 - соціальна філософія

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філософських наук

Запоріжжя - 1992

Робота виконана на кафедрі філософії і соціології
Запорізького державного університету.

№ 26.398

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00814499 (Z)

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор
ВОЛОВИК В.І.

Обіцяні опоненти: доктор історичних наук,
кандидат філософських наук, професор
КОЧЕРГА Б.М.

кандидат філософських наук, доцент
КОВАЛЕНКО Н.Д.

Провідна установа – Дніпропетровський державний університет,
кафедра філософії.

Захист відбудеться "19" лютого 1993 р.
о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради
К 068.52.01 при Запорізькому державному університеті за адресою:
330600, МСП – 41, м. Запоріжжя, вул. Жуковського, 66.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці
Запорізького державного університету.

Автореферат розісланий "15" січня 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат соціологічних наук

[Signature]
БЕХ В.П.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН УРСР

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДИСЕРТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження. Процес становлення суверенної України зумовлює специфіку розвитку всіх структуроутворюючих елементів соціального організму, торкається основних сфер його життєдіяльності. Характер змін, що відбуваються в суспільному житті української держави, в значній мірі визначається розвитком суспільної свідомості. В свою чергу, розвиток суспільної свідомості детермінується факторами духовної діяльності.

Ця обставина визначає об'єктивну необхідність соціально-філософського осмислення проблем духовної діяльності. Серед них особливе місце займає аналіз соціального феномену любові.

Актуальність дослідження феномену любові зумовлена насамперед необхідністю створення наукової методології удосконалення однієї з найбільш складних форм суспільної свідомості, якою є мораль.

Любов як феномен моралі є суттєвий фактор, що детермінує специфіку і умови суспільного оновлення, утвердження нових суспільних відносин в житті українського народу.

Ця детермінація здійснюється шляхом впливу феномена любові на всі форми суспільної свідомості: мораль, науку, правову свідомість, мистецтво, філософію, релігію, політичну свідомість, а також на духовне спілкування, духовну діяльність, на суспільні інститути освіти і виховання, на сім'ю.

Серед проблем духовного оновлення життя українського народу особливо актуальною є проблема консолідації всіх національностей та етнічних груп, що складають народ України. Ця обставина зумовлює життєву необхідність розробки теоретико-методологічних проблем гуманізації національних відносин в багатонаціональній Україні.

В зв'язку з цим є потреба у соціально-філософському обґрунтуванні ролі соціального феномену любові як найважливішого принципу міжнаціональних відносин, імперативність якого створює повагу до людей іншої національності, їх мови та традицій, бажання вирішувати різноманітні суспільні конфлікти засобами ненасилля.

Крім теоретичної розробки філософської проблематики любові важливого значення набуває справа зміцнення української сім'ї, що є однією з найважливіших основ утвореної державності України. Від того, будеється вона на любові або ж на розрахунку, чи визнається всіма членами сім'ї важливість любові для її розвитку чи ні, залежить духовно-моральне здоров'я батьків - громадян української держави та дітей - її майбутнього.

Актуальність соціально-філософського дослідження любові викликана, нарешті, тим, що в останні роки на сторінках періодичних видань, у засобах масової інформації йде пропаганда низинного і непристойного, що називають любов'ю. Формується псевдокультура любові, яка намагається знецінити етос любові, позбавити його гуманістичного змісту. Цій контркультурі любові необхідно протиставити філософське осмислення любові як найважливішої соціально-моральної цінності, як життєво необхідного соціального феномену, що значно впливає на духовне здоров'я суспільства.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена не тільки її теоретичним, а й практичним значенням. Визначення суспільних детермінант, що значно впливають на феномен любові, сприятиме її подальшому розвитку і вдосконаленню.

Ступінь наукової розробки проблеми. На початку 20 століття значної популярності набула теорія психічного аналізу З.Фрейда, який звів все багатство духовних проявів любові лише до одного з її аспектів - сексуального.¹ Вплив Фрейда поширився і на відомі теорії Г.Маркузе, М.Шелера, Е.Фромма, Ж.-П.Сартра².

1. Див.: Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. - М.: Наука, 1989; Очерки по психологии сексуальности. - Минск: Белорус. сов. энциклопедия, 1990; Недовольство в культуре // Философские науки. - 1989. - № 1.
2. Див.: Сартр Ж.-П. Бытие и ничто // Философские науки. - 1989. - № 3; Первичное отношение к другому: любовь, язык, мазохизм // Проблема человека в западной философии. - М.: Прогресс, 1988 та інші.

Серед зарубіжних досліджень любові найбільш важливими є праці Е.Фромма, присвячені соціальному аспекту еротичної любові¹. Е.Фромм одним із перших проголосив необхідність оволодіння мистецтвом кохання, розуміючи під цим безперервний процес духовно-морального самовдосконалення людини і людства.

Філософське осмислення еротичної любові в Росії і на Україні представлено в основному працями філософів початку віку: М.О.Бердяєва, В.С.Соловйова, О.Ф.Лосєва, В.В.Розанова, С.Л.Франка, О.М.Веселовського, М.Ф.Федорова, П.О.Флоренського².

Філософія любові займала значне місце в творчості великих російських письменників Л.М.Толстого /"Анна Каренина", "Исповедь", Война и мир", "О жизни" та інші/, Ф.М.Достоевського /"Записки из подполья", "Братья Карамазовы", "Дневник писателя", "Преступление и наказание" та інші/.

Серед названих мислителів /творчість деяких із них стала відомою широким колам філософів лише недавно/ найбільше виділяється своїм глибоким осмисленням любові В.С.Соловйов. У "Смислі любові" філософ вперше в російській філософії загострює питання про призначення любові. Він бачить у ній засіб позбавлення людини від егоїзму в ім'я врятування людської індивідуальності: "Ми самі повинні зрозуміти цю відвертість і скористатися нею, щоб во-

1. Див.: Фромм Э. Искусство любви: Исследование природы любви // Философия и жизнь. - М.: Знание, 1990. - № 8; 1991. - № 6; 1991. - № 12 и другие.
2. Див.: Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества. - М.: Правда, 1989; Метафизика пола и любви // Философия любви. В 2 ч. - М.: Политиздат, 1990. - Ч. 2; Соловьев В.С. Смысл любви // Соч.: В 2 т. - М.: Мысль, 1988. - Т. 2; Лосев А.Ф. Эрос у Платона // Вопросы философии. - 1988. - № 12; Франк С.Л. Религия любви // Русский эрос или философия любви в России. - М.: Прогресс, 1991; Веселовский А.Н. Из истории развития личности. Женщина и старинные теории любви. - СПб.: Типография А.С.Суворина, 1912; Федоров Н.Ф. Философия общего дела // Философия любви. Ч. 2; Флоренский П.А. Столп и Утверждение Истины // Русский эрос или философия любви в России; Немилев А.В. Биологическая трагедия женщины. - Книгоиздательство "Сеятель" Е.Н.Высоцкого, 1927 и другие.

на не залишилася загадковим сьйвом якоїсь тайни" ¹.

Всім згаданим мислителям /за винятком А.Ф.Лосєва/ притаманна християнська інтерпретація категорії "любов" в тих традиціях, які заклав і розвинув у своїх творах Г.С.Сковорода. Його творчість справила значний вплив на розвиток української і російської філософської думки до початку 20 століття ².

Починаючи з 20-х років і, приблизно, до кінця 70-х, любов як предмет дослідження залишалась поза увагою радянської філософської науки. Тому "для сучасного рефлексуючого мислення вона складає собою дійсно незоране поле" ³. Вірогідно, головною причиною ігнорування цієї важливої теми треба вважати відомий культ особи, що породив такий підхід до людини, коли вона розглядалася "лише як засіб по відношенню до блага цілого" ⁴.

У вказаний період, що був періодом загального ідолопоклоніння, любов із відчуття особистого, інтимного перетворилась в "ідейну" і "класову" любов ⁵.

В кінці 60-х років з'являються дослідження любові письменника і соціолога Ю.Б.Рюрикова ⁶, в яких проблема любові уза-

1. Соловьев В.С. Смысл любви. - С. 516.
2. Детальніше про це див.: Абрамов А.И. Метафізика любви и философия сердца в русской философской культуре // Философия любви. Ч. 2. - С. 151 - 154.
3. Див.: Бєскова А.А. Любовь и общество //Размышления о любви.- М.: Знание, 1989. - С. 20.
4. Див.: Гусейнов А.А. Мораль без морализаторства //Коммунист.- 1988. - № 13. - С. 81.
5. Наприклад, дослідник 20-х років А.Б.Залкінд писав, що радянська молодь має відкинути застаріле буржуазне уявлення про любов і створити нову мораль, в якій любов "должна подчиняться классовому, ничем последнему не мешая, во всем его обслуживая" / Див.: Залкінд А.Б. Двенадцать половых заповедей пролетариата //Философия любви. Ч. 2. - С. 348.
6. Див.: Рюриков Ю.Б. Три влечения /Любовь, ее вчера, сегодня и завтра. - М.: Искусство, 1967; Любовь и семья //Молодой коммунист. - 1975. - № 10; Мед и яд любви /Семья и любовь на сломе времен. - М.: Молод. гвардия, 1990 та інші .

гальнена не в філософському, а в історико-літературному аспекті. Проте це не позбавляє їх суспільно-наукового значення, поскільки вони вирізняються дбайливим опрацюванням теми, художньо-естетичним смаком, залученням широкої бібліографії освітлюваної проблеми. Не дивлячись на те, що в працях Ю.Б.Рюрикова дослідженням був лише один вид любові – еротичний, вони будуть і надалі впливати на дослідження соціального феномену любові.

У соціально-педагогічному аспекті любов освітлювалась в творах А.С.Макаренка і В.О. Сухомлинського¹, а також в працях вчених, письменників, публіцистів, що висвітлювали питання педагогіки².

В 70-і роки було опубліковано ряд робіт радянських філософів в яких висвітлювались лише окремі сторони феномену любові переважно в одній її різновидності – еротичної любові³. Еротична любов залишалась в центрі уваги філософів і в 80-і роки⁴.

Але соціально-філософський аспект любові вивчений порівняно мало. Відсутні монографії та інші спеціальні роботи, в яких любов мала б бути досліджена в системі суспільних відносин. Не вивченим лишається аксиологічний аспект любові. До цього часу відсутні узагальнюючі праці, в яких давався б аналіз історії філософського осмислення феномену любові. Не висвітленою лишається принципово важ-

1. Див.: Макаренко А.С. Книга для родителей // Собр. соч.: В 5 т. – М.: Правда, 1971. – Т. 4; Сухомлинский В.А. Книга о любви. – М.: Молод. гвардия, 1983; Как воспитать настоящего человека // Избр. произв.: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1979. – Т. 2.
2. Див.: Лисовский В.Т. Любовь и нравственность. – Л.: Лениздат, 1985; Соловейчик С. "Агу" и "Бука". Педагогические размышления // Новый мир. – № 3. – 1985; Ковалев С.В. Психология современной семьи. – М.: Просвещение, 1988 та інші.
3. Див.: Бандзеладзе Г.Д. Этика. Опыт изложения марксистской этики. – Тбилиси: Сабгота сакартвелло, 1970; Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. – М.: Педагогика, 1976 та інші.
4. Див.: Философия любви. В 2 ч /Под общ. ред. Д.П.Горского; Сост. А.А.Ивин. – М.: Политиздат, 1990; Размышления о любви. – М.: Знание, 1989; Малахов В.А. Искусство и человеческое мироотношение. – К.: Наукова думка, 1988; Кахидзе О.В. Сущность любви и ее роль в нравственном совершенствовании личности: Дис. ... канд. философ. наук. – Тбилиси, 1987.

лива тема ролі феномену любові в духовному житті особистості і суспільства в цілому.

У філософських журналах того періоду "Вопросы философии", "Философские науки", а також в українських філософських виданнях "Філософська думка", "Філософська і соціологічна думка", "Вестник Киевского университета /Философия/" відсутні праці філософів, в яких висвітлювалися б гносеологічний, онтологічний і морально-етичний аспекти феномену любові.

Узагальнюючи сказане, можна зробити висновок про те, що є багатий літературний, історичний, етнографічний, демографічний, філософський матеріал, який дозволяє здійснити комплексний аналіз феномену любові.

Проте, усвідомлюючи, що така справа під силу лише сумісним зусиллям спеціалістів різних наук, дисертант здійснив спробу вивчення лише соціально-філософських аспектів феномену любові.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб теоретично розкрити соціально-філософський зміст категорії "любов", визначити те місце, яке займає феномен любові в системі суспільних відносин української держави.

Виходячи з цього завдання, дисертант передбачає вирішення таких питань:

- уточнити методологію соціально-філософського аналізу феномену любові;
- формалізувати категоріальний статус феномену любові шляхом вивчення тих змін, яких він зазнав у ході історичного розвитку;
- дослідити специфіку діалектики розвитку любові та її відображення в історії філософської думки;
- з'ясувати роль любові як фактора духовного розвитку суспільства;
- на основі дослідження взаємодії феномену любові та суспільства виявити детермінанти, що сприяють її подальшому удосконаленню на етапі оновлення всіх сторін суспільного життя народу України.

Теоретичну та методологічну основу дослідження складають

основні діалектико-матеріалістичні принципи, що сприяють вивченню дисертантом змісту категорії "любов", виходячи з причинно-наслідкового зв'язку між явищами суспільної свідомості.

У роботі над дисертацією автором використані праці філософів, психологів, соціологів, присвячені теоретичному аналізу моральних проблем у житті українського суспільства, а також дослідження зарубіжних вчених. Автор поділяє точку зору на те, що філософське дослідження соціального феномену любові може включати в себе "і досвід буденного життя, і результати приватних наукових досліджень, і відкриття художньої уяви, і сентенції белетристики"¹.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що здійснено аналіз соціально-філософських аспектів феномену любові як суспільного фактора, що помітно впливає на характер суспільних перетворень у сучасному духовному житті українського народу.

У зв'язку з цим вперше поставлені і вирішені такі конкретні наукові проблеми:

- уточнена методологія соціально-філософського дослідження феномену любові, що включає в себе вироблення основних принципів дослідження та його методів, умови і особливості найбільш ефективного застосування цих методів у даному дослідженні;

- дана дефініція соціально-філософської категорії "любов" як цілісного, суттєвого, морально-естетичного зв'язку людини з оточуючим світом, в якому знайшов своє відображення функціональний вплив феномену любові на життя суспільства у вигляді соціального закону, що зумовлює цілісність, громадську єдність різних суспільних утворювань /роду, племені, сім'ї, нації, держави/;

- визначена структура категорії "любов", яка включає в себе, на думку дисертанта, такі елементи: піклування, повагу, знання, прив'язаність, захоплення, благоговіння, відповідальність, інтимність, правдивість, рівність, красу;

- здійснена класифікація основних історичних типів феномену любові: материнська, родова, романтична, дійова та її видів - еротична, братерська та інші;

- простежена специфіка діалектики становлення соціального феномену любові як єдності та боротьби біологічного і соціального, а також її відображення в історії філософської думки, що під -

тверджує суспільно-історичне походження любові, її залежність від суспільно-економічного розвитку суспільства, до якого вона належить;

- показана роль феномену любові як фактора духовного розвитку суспільства, його вплив на всі форми суспільної свідомості, на сім'ю, на суспільні інститути освіти і виховання;

- виявлено соціальні фактори, що детермінують розвиток феномену любові, обґрунтовано їх практичний вплив на любов з метою її подальшого вдосконалення на етапі оновлення всіх сторін суспільного життя народу України.

Теоретичне та практичне значення дослідження полягає в тому, що воно сприяє поглибленню розуміння такого складного суспільного явища як любов і може бути використане в теоретичних дослідженнях цього явища і в майбутньому.

Окремі положення і висновки дисертаційного дослідження можуть стати теоретичною основою вдосконалення шкільної дисципліни "Етика і психологія сімейного життя".

Матеріал дисертаційного дослідження може також використовуватися в курсах вузівських програм з філософії, педагогіки, етики, естетики, психології, наприклад, у темах "Моральні основи шлюбу та сім'ї", "Соціальна сутність і функції моралі", "Духовне життя суспільства", "Сутність релігійного світогляду" та в інших.

Результати дослідження мають суспільну цінність також з точки зору формування творчого потенціалу особистості, моральної культури людини.

Висновки дослідження можуть бути покладені в основу соціального планування розвитку сім'ї, а також передбачення соціально-демографічних аспектів розвитку народонаселення України.

Апробація результатів дослідження. З окремих проблем, які досліджуються в дисертації, автор виступав з доповідями на обласній науково-практичній конференції "Соціально-моральні протиріччя і шляхи їх розв'язання в умовах соціалізму" /Запоріжжя, грудень 1968 р./, на всесоюзній науковій конференції "Багатомірність людини як проблема філософії та наук" /Рудний, вересень 1991 р./, на науково-методичній конференції "Вивчен-

ня ленінської теоретичної спадщини в вузівських курсах суспільних наук /Запоріжжя, березень 1990 р./, а також на науковій конференції викладачів і студентів Запорізького держуніверситету /квітень 1991 р./.

Крім цього дисертація обговорювалась на теоретичних семінарах кафедри філософії і соціології Запорізького університету. По результатах дослідження існує чотири публікації.

Структура дисертаційної роботи зумовлена задачами дослідження і складається з вступу, трьох розділів, закінчення та списку використаної літератури.

II. СТРУКТУРА І ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ.

У вступі обґрунтовуються актуальність і практичне значення дослідження, викладаються його ціль і задачі, освітлюється стан розробки проблеми, розглядається предмет та методологія дослідження, розкривається його наукова новизна, теоретичне та практичне значення.

У першому розділі - "Методологічні аспекти дослідження любові як соціального феномена" - формуються і обґрунтовуються методологічні аспекти соціально-філософського дослідження суспільного феномену любові.

Безумовно, любов як предмет філософського дослідження надзвичайно складне явище. Складність і в той же час важливість філософського аналізу любові полягає в тому, що в ній поєднується "фізіологічне і духовне, індивідуальне і соціальне, особисте і загальнолюдське, зрозуміле і незрозуміле, інтимне і загальноприйняте" ¹.

Соціально-філософське дослідження любові включає в себе світоглядні аспекти дослідження, передбачає використання законів і категорій соціальної філософії. Суспільні явища, пов'язані з любов'ю вивчаються з точки зору біполярних відносин буття і свідомості, біологічного і соціального, можливого і дійсного, закономірного і випадкового.

Соціально-філософський аспект дослідження виявляється, зокрема, при визначенні місця любові в житті як окремої людини так

1. Див.: Рубенис А. Сущність любові - тема філософського розмышлення //Філософія любові. Ч. I. - С. 205.

і всього суспільства. Такий підхід до любові з фіксацією найбільш загальних законів її прояву та функціонування дає можливість визначення любові як соціально-філософської категорії, що специфічно відображає об'єктивні суспільні закономірності.

Враховуючи необхідність всебічного вивчення феномену любові, дисертант вважає можливим зведення нескінченних проявів та якостей любові до небагатьох абстрактно-загальних характеристик любові як об'єкта соціально-філософського дослідження.

Одна з таких характеристик - генезис любові. Генезис включає в себе виникнення, розвиток любові у всіх її можливих формах: прогрес, стагнація, регрес, сьогоdnішній якісний стан об'єкту дослідження, його майбутнє.

Іншу характеристику любові складає її субстрат. Тут мова йде про любов як систему - які компоненти її складають, їх співвідношення, взаємодія і таке інше .

Третя характеристика - структура. Це спосіб внутрішньої організації субстрата любові, того поєднання компонентів, завдяки якому вони тільки і утворюють об'єкт як визначену цілісність, виділену /звичайно ж відносно/ з навколишнього середовища.

Четверта характеристика - функціональні прояви любові в суспільстві, або, іншими словами, її функціонування, тобто стабільний спосіб "поводження" об'єкта дослідження. При цьому враховується як характер змін в самому об'єкті, так і його взаємодія з "зовнішнім" середовищем - суспільством.

В залежності від вказаних напрямів дослідження /генетичний, субстратний, структурний, функціональний/ визначаються і його методи. Тобто це передбачає використання не будь-яких, а саме тих методів, які найбільше сприяють дослідженню любові в тому чи іншому аспекті.

Вибір методів дослідження зумовлений також принципами дослідження, які автор розглядає як першочергову і керівну ідею, як пізнану закономірність свідомого розуміння суспільної дійсності. Таке визначення узгоджується з тими, що отримали визнання у філософсько-методологічних дослідженнях¹.

1. Див.: Воловик В.И. Диалектика традиций и новаторства в идеологической деятельности: Автореф. дис. ... д-ра философ. наук. - М., 1990. - С. 19.

Основними принципами дослідження є принцип єдності індивідуального та соціального, принцип соціального детермінізму, принцип історизму, принцип всебічності, принцип діалектичної єдності теорії і практики.

Найважливішим з названих принципів - є принцип соціального детермінізму. Методологічне значення цього принципу в даному дослідженні полягає в тому, що він дає можливість пояснювати будь-яке явище суспільного життя /і любов у тому числі/ як соціально детерміноване, що відповідає економічному і історичному етапу розвитку суспільства.

Спираючись на вказані принципи, автор розглядає соціальний феномен любові як історично необхідне явище, що розвивається не стихійно, а на основі об'єктивних закономірностей суспільного розвитку. Ці закономірності отримали відображення у визначенні любові як соціально-філософської категорії, що відтворює цілісне, суттєве, морально-естетичне єднання людини з оточуючим світом.

Виходячи з принципів історизму, соціального детермінізму, всебічності та інших, автор застосовує такі методи соціально-філософського аналізу любові: спостереження, узагальнення, системний аналіз, сходження від абстрактного до конкретного та інші.

Оскільки дослідження любові здійснюється з позицій соціальної філософії, його основні джерела автор знаходить в духовному житті суспільства. Аналіз різних форм суспільної свідомості /моралі, естетики, релігії, науки та інших/ дає дослідникові той багатий емпіричний матеріал, використовуючи який можна досягти мети дисертаційного дослідження.

В цьому ж розділі визначаються і головні методологічні аспекти дослідження. Основним методологічним аспектом соціально-філософського дослідження любові є гносеологічний аспект. Він включає в себе дослідження любові як феномену духовного життя суспільства у взаємодії з матеріальним життям, підкреслюючи тим самим залежність її розвитку від змін і розвитку матеріального життя, тісний зв'язок між ними.

Гносеологічний аспект передбачає каузальне пояснення любові як явища духовного життя. Виходячи з цього, любов визначається як якісна сукупність духовних утворень, що відображують матеріальне життя. Проте, любов не пасивне відображення соціально-економічно-

го стану суспільства. Через усі форми свого прояву вона активно впливає на його розвиток.

Як засіб життєдіяльності людей, їх буття, любов вивчається також в онтологічному аспекті. Особливість цього аспекту в тому, що він показує як любов проявляє себе /об'єктивується/ в суспільстві через духовне життя, з одного боку, а з іншого – як духовний початок в людині проявляється через любов. Любов і духовність, таким чином, досліджуються як основні форми людського життя /насамперед з боку його екзистенціального змісту/.

Автором врахований також соціологічний аспект який передбачає виявлення місця любові в духовному житті суспільства, її призначення та ролі. Цей аспект ґрунтується на гносеологічному та онтологічному аспектах дослідження і є їх необхідним доповненням.

Всебічний аналіз феномену любові передбачає використання поряд з гносеологічним, онтологічним і соціологічним аспектами також семантичного, аксиологічного та інших. Серед багатьох аспектів одним із найважливіших є конкретно-історичний. Цей аспект немов вбирає в себе найважливіші вимоги всіх аспектів і є своєрідним їх узагальненням.

Конкретно-історичний аспект дозволяє розкрити суттєві особливості любові стосовно конкретно-визначеного суспільства. Він зумовлює підхід до любові як сукупності об'єктивних і суб'єктивних умов і факторів, враховує її становлення, функціонування та розвиток. В цьому аспекті крім матеріального та духовного факторів враховується також вплив природного і історичного середовища, духовного життя не тільки сучасного історичного періоду, а й попередніх.

Визначені аспекти дослідження соціального феномену любові дають можливість здійснити всебічний аналіз любові в українському суспільстві з властивим йому матеріальним виробництвом і соціальною структурою, відповідною політичною організацією і ідеологічною надбудовою.

У другому розділі – "Специфіка діалектики розвитку феномену любові та її осмислення в історії філософської думки" – простежується діалектика історичного розвитку феномену любові, формування її основних типів, а також відображення цього проце-

су у світовій філософській думці.

На початку розділу дисертант торкається питання про причини і соціальні умови виникнення феномену любові, вважаючи, що його походження - це тривалий, закономірний історичний процес, пов'язаний з моральним розвитком людини. Феномен любові має як природні, так і суспільні передумови.

Природно-біологічними передумовами любові є стадні /стайні/ інстинкти, насамперед інстинкти материнства, успадковані людьми від тварин. А суспільними передумовами любові були дії, властиві колективному способу життя: сумісне полювання, захист від ворогів, будівництво житла і тому подібне.

Поступово в процесі історичного розвитку людини виникають стійкі і одночасно динамічні стереотипи таких дій, у яких закріплюються етико-гуманістичні і естетичні основи любові: взаємодопомога, симпатія, доброзичливість, піклування.

Таким чином, витоки любові беруть свій початок у суспільній природі людини: поступовому упорядкуванні людського співжиття, розвитку духовного світу людини, потреби в суспільному самоствердженні і самозвеличуванні над обставинами життя.

Дослідження історичного розвитку любові /її соціального становлення/ показує, що він відбувався діалектично, в ході боротьби як внутрішніх, присутніх самій любові, пов'язаних з її біо-соціальною природою протилежностей, так і зовнішніх: між любов'ю як моральним ідеалом і недосконалими суспільними відносинами в кожному конкретно визначеному суспільстві.

Оскільки історія осмислення любові бере свій початок з епохи античності, дисертант зупиняється на специфічних особливостях античного рабовласницького способу виробництва, який зумовив як суспільно-політичний, так і духовний процес життя античного суспільства, а відповідно і розвиток феномену любові.

Основною ідеологією античної суспільно-родової формації була міфологія, яка своїм впливом визначала особливості античної філософії. Численні, незрозумілі для стародавніх греків природні та соціальні сили приймали образи богів. Не була виключенням і любов. Дисертант зупиняється на філософських творах Гесіода, Сократа, Платона в яких любов осмислюється в образі могутнього Ероса, бога любові, що панує над смертними і безсмертними, керує

всіма стихіями світу.

Аналіз осмислення феномену любові в античній філософії дозволяє дисертанту зробити висновок, що любов того часу /точніше було б сказати "передлюбов"/ носила переважно фізіологічний характер, була мало одухотворена, пов'язана з інстинктами самозбереження, продовження роду і, звичайно ж, із діяльністю людини, що все більше і більше ускладнювалась.

Виділяючи цей першочерговий тип любові на довгому історичному шляху її розвитку, автор пропонує іменувати його материнською любов'ю. Материнська любов складала основу всього суспільного життя на стадії кровно-родинних відносин. Про це свідчить довготривалий період в історії розвитку людства - матриархат. Цей історичний тип любові визначально зумовлений станом суспільних виробничих сил і доповнює їх надзвичайно низький розвиток.

Роль материнської любові в розвитку людини і людства надзвичайно важлива. Соціалізація людини, головним змістом якої є гуманізація людських взаємовідносин, без впливу любові була б неможливою. Материнська любов була і лишається тією ідеальною формою безкорисливої любові, яка лежить в основі любові до людини і до життя взагалі.

Поряд з материнською з'являються паростки родової любові. Ця любов близька до "сторге" - одного з найбільш поширених видів любові в античній філософії, що виражає почуття не окремої людини, а родової общини. Виникненню цього типу любові сприяла подальша соціалізація людини, що проходила в умовах спільної, колективної праці людей общини, роду, племені.

Одночасно з розвитком духовного світу людини поступово стверджується розуміння краси яка облагороджує людські почуття і відносини. Риси родової любові крім вже згадуваних Гесіода, Сократа, Платона ми знаходимо також в творах Діогена Лаертського, Арістотеля, Лукреція, Сенеки та інших філософів.

На зміну еросу античності у середні віки приходить ідеал всепрощаючої любові до ближнього, яка по християнським віруванням тільки створює людину людиною. Гуманність, милосердя, співчуття, любов до людини - це ті моральні почуття та принципи, які принесло з собою християнство.

Дисертант наголошує на необхідності дбайливого збереження традицій релігійно-філософського осмислення любові, які закладені багатьма відомими філософами середніх віків, а також російськими філософами кінця 19 - початку 20 століття: В.С.Соловйовим, В.В.Розановим, М.О.Бердяєвим та багатьма іншими. Це важливо тому, що моральний вплив на людей може мати тільки та філософія, яка спирається на все моральне багатство, на всю духовну культуру людства, значною частиною якої є християнський світогляд, що ґрунтується на принципах любові.

В зв'язку з цим дисертант приділяє увагу також теоріям любові антирелігійного спрямування, зокрема праці "Суть християнства" Л.Фейєрбаха, в якій піддається критиці релігійне тлумачення любові і стверджується соціальна свобода любові, позбавлена релігійних обмежень.

Фейєрбахівське вчення про любов займає значне місце в історії суспільно-філософської думки. Важливість цього вчення полягає в тому, що Л.Фейєрбах, по-перше, геніально передбачив ту роль, яку відіграє феномен любові в історії людства. По-друге, Фейєрбах показав, що справжнім об'єктом любові є не бог, а людина. По-третє, звільнивши любов від релігійних ланцюгів, що обмежували її свободу на протязі століть, Фейєрбах тим самим воскресив любов для життя.

Продовжуючи дослідження християнської любові, дисертант аналізує ідеал всепрощаючої, всеохоплюючої християнської любові, який створений працями Августина, Григорія Нісського, Філіпа Філософа, Максима Ісповідника, Петра Івера, Авіцени, Макарія Єгипетського, Григорія Палами, Миколи Кавасіли та інших.

Доля основних історичних типів любові /материнської і родової/, здається, визначена - вони звільняють місце для "божої" любові. Але порівняльний аналіз, здійснений дисертантом, між материнською любов'ю античності /еросом/ та любов'ю середньовіччя /агапе/ показує, що агапе має такі якості як спрямованість зверху вниз, самовідданність, безумовність та інші якості, які властиві материнській любові.

На основі цього аналізу робиться висновок про те, що відсутні будь-які підстави вважати, що в середні віки з'являється новий історичний тип любові - "божа" любов. "Божа" любов середніх

віків по своїй суті є не що інше як соціально обумовлений материнський тип любові, а по формі - релігійно-ідеологічний.

В філософії Відродження з'являються нові відтінки любові: краса, героїчний ентузіазм, насолода, тобто ті властивості, які заперечувало християнство. Найбільш відомі твори цього періоду "Діалоги про любов" /1535/ Леоне Ебрео, "Про насолоду" /1431/ Лоренцо Валли, "Етика" /1677/ Спінози.

Приблизно в ці ж часи починається формування нового історичного типу любові - романтичного. На цей процес значний вплив справило те, що об'єктом самого пристрасного поклоніння в суспільстві стає жінка, жіноча краса. Це стало можливим завдяки поступовому звільненню жінок від релігійного та соціально-економічного пригноблення.

Свій початок романтична любов бере з рицарської або куртуазної любові, що була своєрідним протестом світського товариства проти претензій християнської церкви на знання абсолютної істини. Куртуазна любов також відображувала боротьбу рицарства за свою незалежність, за ствердження власної влади. Ці процеси вели до виникнення нової системи цінностей, сприяли розквітанню особистості.

Розквіт романтичної любові припадає на період виникнення нового суспільного ладу - капіталізму. Цьому сприяло також ствердження сентименталізму і романтизму в літературі та мистецтві.

Всупереч сентиментально-романтичним настроям філософія зайняла по відношенню до любові виключно раціональну позицію. Раціоналізм з'являється в роздумах про сутність любові і у Гоббса, і у Локка, і у Бекона, і у Декарта¹.

Більш романтичні тенденції в поглядах на любов помітні у Лейбніца, Канта, Шеллінга, Гегеля і особливо Шіллера².

1. Див.: Локк Д. Опыт о человеческом разумении // Соч.: В 3 т. - М.: Мысль, 1985. - Т. I; Бэкон Ф. Опыты или наставления нравственные и политические // Соч.: В 2 т. - М.: Мысль, 1972. - Т. 2.
2. Див.: Шиллер Ф. Письма об эстетическом воспитании человека // Собр. соч.: В 7 т. - М.: Худ. лит., 1957. - Т. 6. - С. 251 - 345, 357.

Особливе місце в історії філософського осмислення феномену любові належить російській філософії кінця 19 початку 20 століття. Дисертантом висвітлюються особливості російської філософської думки, на яку значний вплив справила творчість українського мислителя Г.С.Сковороди, для якого любов була головним принципом світовлаштування і життєздатності ¹.

Аналізуючи погляди Юркевича, Соловйова, Флоренського, Бердяєва, письменників-філософів Толстого і Достоевського, дисертант підкреслює, що російська філософія з багатьох рис любові особливо виділяла одну - творчість. Творчий характер любові виявляється в тому, що вона благотворно впливає на об'єкт любові, змінює його, сприяє його прогресивному розвитку.

Такому типу любові дисертант пропонує дати назву дійової любові. Це сучасний етап розвитку любові. Від попередніх типів дійова любов відрізняється більшою вибірковістю, більш високим рівнем моральної культури, посиленням соціальної ролі в суспільстві, альтруїстичністю, пов'язаною з почуттям обов'язку.

Стверджуючи творчий характер любові, дисертант підкреслює необхідність творчого ставлення до неї, що передбачає самовиховання, моральне самовдосконалення людини, вимогливе, критичне ставлення до себе.

Узагальнюючи діалектичний розвиток феномену любові, дисертант підкреслює, що любов розвивається на основі єдності і боротьби як внутрішніх так і зовнішніх протилежностей. Головне протиріччя в любові - між її біологічною та соціальною природою. Це її внутрішнє протиріччя, що спонукає до постійного розвитку в напрямку все більшої соціалізації людини.

Зовнішні протиріччя любові - це протиріччя між гармонійною, досконалою сутністю любові та умовами її реалізації. З одного боку, любов існує в суспільстві і їй потрібні відповідні соціально-економічні умови, які характеризуються насамперед гуманістичним змістом. З другого боку - любов існує "в людині" і висуває до неї свої вимоги: любити людей, розуміти красу навколишнього світу, творчо ставитись до будь-якої діяльності. В цілому ж

1. Див.: Сковорода Г.С. Начальная дверь христианскому добронравию // Сочинения: В 2 т. - М.: Мысль, 1973. - Т. I. - С. III.

любов вимагає від людини творчого самовдосконалення, такої дієвості, яка б максимально сприяла викоріненню антагонізмів між людиною і людиною, людиною і суспільством, людиною і природою.

В кінці розділу дисертант пропонує свій варіант структури категорії "любов", яка, на його думку, складається з таких структуроутворюючих елементів: піклування, відповідальність, повага, знання, прив'язанність, інтимність, правдивість, рівність, захоплення, благоговіння, краса.

В третьому розділі - "Любов як фактор духовного розвитку суспільства і основні детермінанти її вдосконалення" - досліджується вплив феномену любові на духовний розвиток суспільства, виявляються ті суспільні детермінанти, під впливом яких змінюється і сама любов.

Досліджуючи розвиток любові, дисертант зупиняється на деформаціях суспільної свідомості в роки культу особи Сталіна, що супроводжувались обмеженням духовної, політичної і правової свободи громадян. Аналізується також сучасний кризовий стан українського суспільства, визначаються його основні причини.

Особлива увага звертається на ті процеси, що негативно впливають на національні відносини. Особливу небезпеку являє собою націоналізм, що вже призвів до розв'язання братовбивчих воєн у Вірменії, Азербайджані, Грузії, Молдові. Загроза його поширення і посилення впливу зберігається і на Україні. Для боротьби з націоналізмом необхідно об'єднати всі демократичні сили України, політичні партії та суспільні організації різного політичного спрямування з метою протиставлення антинародній, антилюдській політиці націоналізму твердої волі українського народу, спрямованої на національну згоду, добросусідство з іншими братніми народами.

Дисертант звертає увагу на важливість виховання любові до України, її культури і національних традицій, до українського народу. Ця любов має пов'язуватись з любов'ю до інших народів і, насамперед, слов'янських, з якими нас єднає спільна історія, спільні етнічні корені, спільні біди та радощі.

Виявленню суспільних детермінант, що впливають на любов, передуює виявлення місця любові в суспільній свідомості, що знаходиться в стані постійного розвитку. Феномен любові впливає

на політичну свідомість, мораль, релігію, філософію, науку, мистецтво, правову свідомість. Аналізуючи цей вплив, дисертант виділяє ті функції, які властиві соціальному феномену любові: культурно-виховну, регулятивну, інтегруючу, світоглядну і комунікативну.

Дисертантом аналізується також вплив любові на духовну діяльність, на процес формування і задоволення духовних потреб, на духовні відносини, на суспільні інститути виховання і освіти, шлюб і сім'ю.

Загострюється питання про необхідність виховання у підростаючого покоління, у молоді культури любовних відносин. Важлива роль у цій справі належить школі. Проблема любові у педагогічному вихованні зводиться до необхідності усвідомлення того, що любов - це наука, це творчість, це безперервне самопізнання і самовдосконалення.

Важливою сферою виховання любові є сім'я. Дисертант детально розглядає ті види любові, які можливі в межах сім'ї: любов між батьками та дітьми, братерська любов, материнська любов, еротична любов. Головною особливістю любові батьків до дітей є її безумовність: дитина не робить нічого для того, щоб її любили. Одним тільки фактом свого існування дитина викликає батьківську любов і робить батьків щасливими.

Материнська любов проявляється в піклуванні матері про життя та розвиток дитини. Як вже зазначалося, історичний шлях любові у суспільстві починається саме з материнської любові. Мати вчить дитину любити навколишній світ, а, відповідно, і саме життя.

Братерська любов - той фундаментальний вид любові, який відповідає самим широким людським стосункам /між різними сім'ями, національностями, народами/. Від інших видів любові її відрізняє повна відсутність будь-якої переваги: вона властива кожній людині. Досвід такої любові важливий тим, що він виробляє здатність до більш складного і дійового виду любові - еротичної любові. Всі види сімейної любові тісно пов'язані між собою, взаємозбагачуються і утворюють той досвід любові, який дисертант визначає як любовний етос.

Етос любові - це те багатство любові, яким володіє людство у вигляді традицій, що містяться в творах мистецтва, літера-

тури, релігійному світогляді, в спілкуванні між людьми, в між-статевому спілкуванні, в сім'ї.

Етос любові - це і традиції гуманістичного світогляду, що лежить в основі загальнолюдських моральних цінностей, які не могли б скластися без осмислення виняткової цінності людського життя як мірила всіх цінностей. Розуміння цієї думки людством стало можливим тільки завдяки любові. Етос любові - це досвід любові, що дбайливо передається від покоління до покоління як самий найцінніший скарб.

На основі здійсненого дисертантом соціологічного дослідження мотивів заключення шлюбу визначаються найбільш поширені мотиви: моральний, утилітарний та гедоністичний. Головним мотивом заключення шлюбу залишається моральний, що зберігає орієнтацію на любов як основу шлюбу. Проте поширеність інших мотивів, що спонукають до укладення так званого "шлюбу з розрахунку", викликають певну тривогу за майбутнє сім'ї, за долю любові.

Виходячи з цього, дисертант наголошує на необхідності цілеспрямованого виховання у молоді любовної культури, любовної моралі, яка передбачає поважливе ставлення чоловіка до жінки, естетизацію людських почуттів, виховання високих моральних і громадянських якостей.

Сучасна кризова ситуація, яка склалася в українському суспільстві негативно впливає на любов: зростає суспільна напруженість, ворожнеча і ненависть. Сучасна суспільно-виробнича діяльність людини по відношенню до любові є стихійним фактором її розвитку, а не свідомо керованою сферою.

Суспільно-політична нестабільність, міграційні процеси, часті зміни роботи і житла підривають стійкість комунікативних зв'язків, особистих відносин і симпатій. Людські відносини все більше ґрунтуються не на дружніх, а на функціональних основах. Під впливом цих негативних факторів любов поступово втрачає свої якості: вірність, інтимність, довір'я.

Загострення міжнаціональних відносин привело до розпаду міжнаціональних шлюбів. Руїнується багато сімей, страждають батьки і діти. Зменшується народжуваність дітей. Самий низький показник народжуваності серед усіх держав СНД - на Україні¹.

1. Див.: Іванченко В. Наша сумна демографія // Наука і суспільство. - 1991. - № 4. - С. 75.

Любов також страждає від низької культури людей, від поширення таких людських стосунків, в яких переважають виключно розрахункові інтереси, споживче ставлення до життя.

Зраджує любові мистецтво, що припинило боротьбу за її моральну чистоту. Кінематограф приділяє увагу любові тільки з боку її еротичного змісту, забуваючи в гонитві за грошовим прибутком про багатоманітний, захоплюючий світ любові, що завжди був джерелом художньої творчості.

В свідомості сучасної молоді все більше стверджується легковісне ставлення до любові як до легкодоступного способу отримання задоволення. В любовних стосунках забуваються мотиви вірності, дружби, взаєморозуміння, обов'язку. Таке легковажне, споживче ставлення до любові є причиною зростання розводжень. Нестабільність сім'ї позначається в свою чергу на основах держави.

Дисертант вважає, що для розвитку суспільного феномену любові необхідно стабілізувати ті фактори, які створюють на неї позитивний вплив. Починати потрібно з економіки. Успішний розвиток економіки сприятиме покращенню умов праці і життя народу, сприятиме розвитку материнської та інших видів любові. Громадяни України матимуть змогу приділяти більше часу культурі та мистецтву, духовному і моральному самовдосконаленню, без яких неможливий суспільний розвиток любові.

У сфері суспільної свідомості необхідно ліквідувати політичну напруженість, загрозу братовбивчої громадянської війни. Потрібно відновити братерські стосунки з народами Росії, Білорусії, Вірменії та іншими. Це сприятиме ліквідації політичних, соціальних, географічних кордонів, які сковують сучасний розвиток любові.

Суспільна мораль - це те середовище, в якому живе любов. Специфіка любові в тому, що вона є результатом певних моральних зусиль. Тому суспільна мораль має бути спрямована не на споживче ставлення до любові, а на створення моральних умов любові, тих моральних норм та принципів, які сприяють формуванню людської здатності любити.

Необхідно розвивати в суспільстві братерську любов, здійснюючи це через виховання поваги до інших людей, бажання допомогати людям, що потрапили у біду, тим, кому потрібні співчуття і

підкування. Виховання здатності дбати про людей, відчувати обов'язок перед суспільством, поважати інших людей - це і є виховання здатності любити. Здатність любити ґрунтується на внутрішній моральній силі, яка "виникає в результаті тільки справжньої творчої діяльності" ¹.

Багато невіршених проблем, пов'язаних з розумінням і ствердженням любові в суспільстві можна вирішити з допомогою філософії. Значним фактором, що впливає на розвиток феномену любові є також сфера правової свідомості. Дисертант звертає увагу на необхідність вдосконалення цих сфер суспільної свідомості з метою творчої детермінації розвитку феномену любові.

Розділ завершується висновком про те, що феномен любові являє собою не стихійну соціальну силу, а суспільний закон єднання різних людських груп /наприклад, роду, племені, сім'ї, народності, нації/ в єдину спільність.

Вплив цього закону на суспільство проявляється, по-перше, у формі моральних принципів, імперативність яких зумовлює переборення різних соціальних антагонізмів, що сприяє таким чином життєдіяльності суспільства.

По-друге, любов впливає на суспільство у формі морально-го абсолюту, що виховує людей, спонукає їх до благодіяння.

По-третьє, закон любові проявляється у дії краси, яка знімає протилежність біологічного і соціального в людині і зливає в єдину чуттєву і моральну природу людини.

Суспільно-історичне значення цього закону полягає в тому, що він - умова життєдіяльності будь-якого суспільного утворення, будь-якої суспільної єдності.

Аналіз історії розвитку суспільного феномену любові, а також осмислення цього процесу в історії світової філософської думки дає можливість зробити висновок, що суспільне значення закону любові в житті людства постійно зростає: розширюється сфера його впливу як шир /від материнської любові, що охоплювала членів полігамної сім'ї до родової, а потім до свого народу/, так і вглиб /поширюється його вплив на якісний бік суспільних відносин, що виявляється у врахуван-

1. Див.: Фромм Э. Искусство любви //Философия и жизнь. - 1990.- № 8. - С. 33.

ні суб'єктами цих відносин інтересів інших людей, а також на мораль, мистецтво, релігію, на всю культуру людства/.

В заключенні підводяться підсумки проведеного дослідження, формулюються основні теоретичні і практичні висновки, викладаються пропозиції, скеровані на вдосконалення суспільного феномену любові, посилення її позитивного впливу на розвиток особистості, на життєдіяльність всього суспільства.

Список

основних публікацій по темі дисертації:

1. Нравственный идеал любви и современное общество: характер и формы противоречий //Современные социально-нравственные противоречия /Поиски теоретического и практического решения. - Депон. ИНИОН АН СССР. № 42929. I/10. 1989.

2. Социалистический идеал любви: характер и формы противоречий //Тезисы областной научно-методической конференции "Социально-нравственные противоречия и пути их разрешения в условиях социализма" /28 декабря 1988 г./ . - Запорожье, 1988. - С. 91 - 93.

3. Нравственный кризис общества //Тезисы научно-методической конференции "Изучение Ленинского теоретического наследия в вузовских курсах общественных наук". Секция философии /26 - 27 марта 1990 г./ . Запорожье, 1990. - С. 50 - 51.

4. Любовь /К проблеме человека/ //Тезисы докладов Всесоюзной научной конференции "Многомерность человека как проблема философии и наук" /II - 12 сентября 1991 г./ . - Рудный, 1991. - С. 139-140.

Зет

AB 26.398

AB 26.398